

Hjemme i fonemernes verden

Overvejelser for undervisere og metodiske anvisninger

Spørgsmål: Hvordan kommer jeg i gang?

Svar: Du øver dig, så du behersker håndfonemerne, dvs. du skal vide hvor lydene bor, hvordan de lyder, hvor de dannes, og du skal kende mindst to vokalsange, så du kan demonstrere og sammenligne de ni vokaler

Spørgsmål: Er det nok

Svar: Det er udgangspunktet for underviseren.

Spørgsmål: Hvordan kommer jeg videre?

Svar: Du skal lidt efter lidt benytte din viden og kunnen i forskellige indlæringslege. Når du underviser de mindste bør du først fortælle eventyret om lydene. Underviser du børn, der burde kende bogstaverne, kan du, når du selv behersker håndfonemerne med stort udbytte benytte "lydstavetavlen" som en repetition af synteseanalyseprocessen.

Spørgsmål: Hvilke lege skal jeg begynde med?

Svar: Se "Forslag til indlæringslege" eller prøv dig frem med selvvalgt materiale. Du vil opdage, at du med håndfonemerne og vokal-konsonantsymbolerne kan supplere meget af det foreliggende undervisningsmateriale. Hvis du har LYDHUSET stående i klassen, kan du ved at referere til det fastholde overblikket over bogstavernes lyde.

Uanset materialevalg er det vigtigt, at du bevidst giver dagens aktivitet et overordnet mål.

Her er nogle forslag til overordnede mål:

1. Skabe sproglig opmærksomhed gennem en fantasiramme (eventyret)
2. Konkretisere de ni syngende vokaler (mundaflæsning). Ligheder/forskelle,
3. Kode konsonanter familievis: Ligheder/forskelle i bevægelseslyd.
4. Øve afkodning af enkeltlyd: Fra håndfonem til konsonantlyd og fra mund til vokal
5. Konventioner: Første lyd/sidste lyd. Venstre/højre. Rækkefølge.
6. Grundlæggende lydskelnetræning:
 - 1) Vokal eller konsonant ?.
 - 2) To vokaler eller to konsonanter?
 - 3) Konsonant/vokal eller vokal/konsonant?
 - 4) 3-lyds ord. Analyse/syntese.
7. Symbolindføring: vokaler som ringe, konsonanter som firkanter.

- 8) Forståelse af sproglige begreber: stavelse/ord/sætning/fortælling - eller fra helhed til del: fortælling/sætning/ord/stavelse, lyd (forriem).
- 9) Vore udtryksformers mangfoldighed i afsender/modtager-situationen.
- 10) Leg med den mundtlige udtryksform: Daglig talt/bogstavelig talt. Forståeligt/uforståeligt.
- 11) Det mundtlige udtryks øvrige variationsformer: stemme, styrke, melodi, dialekt o.s.v.
- 12) Båndoptageren og den sproglige bevidsthed. Gentagelsens værdi.
- 13) Fra fonem til grafem og fra grafem til et eller flere fonemer.
- 14) Lydstavetavlen og analysesynteseprocessen i lydrette ord.
- 15) Indlæringskontrol, evaluering og differentiering.

Aktiviteter/materialer knyttet til de overordnede mål:

1) Eventyret om lydene er i denne sammenhæng rammen om den læring, der gør det muligt at konkretisere de abstrakte lyde i det talte sprog. For større børn kan man tilpasse fremstillingen, så de forstår baggrunden for lydhusets indretning. Eventyr kan læses, men bør fortælles med god øjenkontakt, så børnene indlever sig i handling og "persongalleri".

2) Når "vokalernes egenart" skal indlæres kan man benytte:

1) Sange: Vokalsangen (fem toner op til y og fire toner ned) Mester Jacob, Lille Lise, Tornerose, m.fl. Kældervinduerne i lydhuset udpeges under sangen.

2) Mundaflæsning. Overdrevne læbeformer. Elev/lærer på skift. Vokalbold gætteri.

3) Vokaltrappebroen med munde og læbeformer. Broen tegnes trin for trin på tavlen.

4) Ord på vokaltrinnene, (personer, dyr, blomster o.s.v.). 1.lyd er en vokal.

5) Vokalremmen (a æ e i y ø å o u) monteres på en tapestrimmel.

6) 9 løse vokaler lægges som puslebrikker på "trappen" eller som vokalrem.

7) "Vokalvæddeløb". Da vokalernes fonemlyd og bogstavnavn ligner hinanden er det muligt at indlære grafemerne efter princippet: lyd - peg - flyt, eller peg - lyd -flyt. Bogstavet flyttes mod "målstregen"= bordkanten, når fonem/grafem er o.k.

8) "Vokalen i midten". I tre-lydsord synges vokalen frem til genkendelse.(tegninger).

9) Vokalhjulet. Benyttes til syntesetræning. F.eks.: sættes læbefamiliens konsonanter på skift foran/bagved vokalhjulets "rude". Husk syntesen lettes når sammentrækningen foregår på samme udånding. Ring/firkant eller firkant/ring

10) Vokaler i stavelser synges,"studs", "vraltes" frem. "Vokalglid" kan berøres: i glider mod e, e glider mod m o. s. v.

3) Det er vigtigt, at man koncentrerer sig om de to samtidige bevægelser i mund og hånd. Præcise håndfonemer medfører præcise artikulationsbevægelser. Kæresteparrenes håndfonemer ligner hinanden, men er forskellige. De skriftlige beskrivelser mundtliggøres, tegningerne forstørres. Håndfonemer vises med og uden lyd. Børn lærer dem hurtigere end voksne, og de kan forklare, hvor og hvordan de enkelte lyde opstår

4) Kode/afkode talelyde. Vend ryggen til klassen sig en talelyd, vend dig om og se, om børnene har kodet lyden med det tilsvarende håndfonem. Vis bevægelsen til et håndfonem og bed om den tilhørende lyd.

Lær håndfonemerne familievis: læbefamilien: m~, b/p og v/f fortungefamilien: l-/n, d/t og s
bagtungefamilien: j-, g/k og r/h
de"nøgne": blødt d, gabe-g og ng.

Lad eleverne med lydhuset i hånd stille spørgsmål og udpege:

5) Forståelse for konventionerne er en vigtig forudsætning for før-læseaktiviteter.

I.)

"Byen sover" Du frembringer to mekaniske lyde, går videre med talens lyde, Du sikrer dig at begrebet første lyd er forstået. Højre/ venstre kan styrkes på mange måder: "Højre tommel, højre tommel, hvor er du o.s.v.. Visuel memory. Labyrinth-styring o.s.v.

6) og 7) Benyt også her eleverne som instruktører. Lad klassen udpege på tavle eller A-4 ark en cirkel = vokal og en firkant = konsonant. Kender de venstre/ højre kan de hurtigt udpege lydstavetavlens første og anden undertavle. Undertavlernes tre-lyds ord - altså nr. 3, 4, og 5 fanges af nogle elever omgående. De kan skelne rækkefølgen udpege tavlen og danne syntesen.

8) Der findes en mængde anvendeligt og virkelig godt materiale til at lære børn forståelse for begreberne sætning, ord og stavelse. Brugbare supplerende hjælpemidler er spillekort, vers, billedserier (PAPA MOLL), spil: (KOM OG SNAK), vers: (HALFDAN R), OG HVAD SIGER DU SÅ ? "Studse stavelser". Sætningsfuldendelse evt. med trillebold eller gå i kreds, besked på båndoptager, tavle og kridt.

9) Vi kan udtrykke os (være afsendere) på mange måder: Brainstorm på mangfoldigheden: stemmen: tale, sang, gråd, latter. Mimik. Påklædning. Bevægelse: ballet, sport, akrobatisme, trylleri. Kunst: drama, musik, maleri, digt, skulptur, Vi udtrykker os til en modtager. At kode og afkode er at være, - at være i en kommunikationsproces. Tegn og gæt. Mimeleg. Rolleleg. Stumspilsleg. Ordsprogsleg. Spørgeleg. Gåder.

10) Mimeleg. "Kom og snak". Telefonbesked videregives. Rolleleg (personer, køn, alder, temperament o.s.v. Lytte til bånd også med egne fortællinger

11) Stemmekvalitet: styrke og klang. Eftersige vers: tydelighed, tempo, rytme, betoning z:~
o.s.v. Legeinstruktion. Skuespil på båndoptageren. "Håndfoneme hemmeligheder".

12) Brug båndoptageren hyppigt for den skærper den sproglige opmærksomhed (bilag).

13) Døbedag. Denne dag er oprindelig fastlagt så sent i forløbet, at alle lydhusets fonemer er velkendte størrelser. Dette princip er svært at fastholde. Men ideen - med at tøve med at præsentere bogstaverne - er at give, de der måske ville få svært ved at finde lyden bag bogstaverne, en ekstra chance. Nu får alle tidligt i analyseprocessen en mulighed for at føle lyden og kode konsonantemne, når de kan "fornemme fonemerne i fingrene".

Efter døbedagen siger vi bogstavets navn, hver gang vinduerne er åbne - er de lukkede høres fonemet bag bogstavet. Med skabeloner af bogstavhuset kan man både træne foriærnskelneevnen ved at placere brikker/ting med første lyd (f.eks. foriologisk vendespil) og man kan træne bogstavnavnene ved at placere bogstaverne familievis på tegningen af lydhuset.

På det tidspunkt, hvor grafemets udseende præsenteres for at indlæres, kan man med fordel benytte mnemoteknikniske kommentarer, der kombinerer håndfonem med grafem, f.eks. i forbindelse med "væddeløb familievis for konsonanter". Eleven fokuserer så skiftevis på bogstavnavn og bogstavlyd.

14) Se "Lydstavetavlens pensum"

15) Kontrol er principielt imod legens ånd. For de børn, der er løbet af sporet i den begyndende læseindlæring, er det imidlertid nødvendigt, at betragte lydhusets muligheder som et undervisningspensum. Lydstavetavlen vil give både elev og lærer god hjælp til at differentiere og udarbejde individuelle undervisningsprogrammer.

Aktiviteter med materialernes "top ti".

1. Fonologisk vendespil

Håndfonem erstatter eller supplerer første lyd/sidste lyd/tvekonsonant

Skille kærestelyde

Finde den fremmede lyd.

Placere 1. lyd familievis på lydhusets vinduer (vendespilsvinduer).

2. "Fonemer i pose og sæk".

Samle ting fra dagligdagen i hver sin familiepose efter første konsonanten.

Lægge posens indhold på lydhusets vendespilsvinduer (banko spil)

Finde de fire kærestepar.

3. "Blinde Kuh"

Følebrikkerne er ideelle til at placere på lydhusets vendespilsvinduer

Brikkerne kan benyttes til at finde ord med "s" i (undgå læsp træning)

Brikkerne kan sorteres efter dyreriget-planteriget og mineralriget.

Brikkerne kan sorteres efter form - føles i posen.

Brikkerne kan beskrives i gætteleg (begrebstræning)

4. Billedlotteri

Brikkerne kan omtales (konteksten) uden at fortælle konkret, hvad de forestiller.

Billedets navn kodes med håndfonemer plus/minus lyd, - tilskuerne afkoder.

5. Tørklæde.

Skibet er ladet med. Første lyd læbelyd plus hele vokalrækken, herefter fortungelydene plus vokalrækken, sidst bagtungelydene plus vokalrækken. Sværhedsgraden øges: De første to lyde er to konsonanter (f.eks. fra foriologisk firkort)

6. Lydhuset

Kældervinduerne udpeges mens vokalsangen synges.

Gavlen: Udpege og kode: (mm), (bb)/(pp), (w/ff).

Senere omvendt: Kode og udpege vinduet, først håndfonem så vinduet.

Samme procedure for "Facaden til gaden": (ll)l(nn), (dd)/(tt) og (ss) og for "Baggårdens": (jj), (gg)/(kk) og (rr)/(hh)

Hvor bor de fire kærestepar ? Hvor bor de nøgne lyde ?

Lydhuset på A-4-tegning kan til en vis grad benyttes på samme måde som det tredimensionale ægte lydhus og det er velegnet til "kontrol" af klasser/hold.

Lydhus med vendespilsvinduer er omtalt under fonologisk vendespil

Lydhus med bogstavvinduer kan benyttes under indlæringen af grafemer. Man kan spille bogstavlotteri. Hvert bogstav sin rette plads i huset. På den måde viser eleverne, at de ved at grafem/fonem bor sammen.

7. Vokalbolden - en rød plastbold - anvendes til at træne mundaflæsning af vokaler Kan benyttes som ved "skibet er ladet med" men her kan vokalens lyd udelades, hvis kodningen af mundstillingen er overtydelig.

8. Vokaltrappebroen tegnes på tavlen mens vokalsangen synges.

Trappen kan benyttes med eller uden grafemer. Hvert trin med f.eks. sit dyr:

abe, æsel, clefant, isbjørn, Yakokse, ørn, ål, orm, ugle.

9. Vokalremmen: "ææiyøåou" sættes på en tapestrimmel, der kan benyttes i bogstavindlæringen. Remmen vendes med bagsiden op og den dubleres med 9 løse vokaler der placeres som på vokalremmen. (Selvkontrol).

Konsonanter sættes før o! efter remmen efterhånden som de indlæres.

10. Lydstavetavlen,

Princippet med at symbolisere vokaler som ringe og konsonanter som firkanter kan

udnyttes på mange måder i den begyndende afkodning af talt sprog,

Analyseprocessen understøttes da af håndfonemerne før eller samtidigt med at bogstaverne kan lægges/skrives. Det er en god ide at udføre lydstavetavlerne på karton.